

KAZAK TÜRKLERİNİN OLUŞUMUNDA OĞUZLARIN ROLÜ: ETNİK VE COĞRAFI BÜTÜNLEŞME*

The Role of Oguzs in the Formation of Kazakh Turkic: Ethnical and Geographical Integration

Talas OMARBKOV**
Mendigul S. NOGAYBAYEVA***
Aknur KOŞIMOVA****

ÖZ

Türk boyları arasında önemli bir role sahip olan Oğuzlar, tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren çeşitli nedenler yüzünden göç etmek zorunda kalmışlardır. Bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti'nin toprakları da Oğuz boylarının yaşadığı topraklar arasında yer almış ve Oğuz boyları arasından pek çok boy Kazak Türklerinin oluşumunda önemli rol oynamışlardır. Kaynaklarda Sekiz Oğuz, Sekiz Arıs diye geçen boylar bunlar arasındadır. Kazak Türkleri oluşturan Üç Cüz (Ulu-Büyük, Kişi-Küçük ve Orta) içerisinde Oğuz boylarından neşet eden Celayir, Nayman, Kanglı, Karluk gibi bir çok boy da yer almıştır.¹ Oğuzlar Kazak bozkırlarında yaşayan Türk boylarının oluşumunda büyük rol oynayarak kendi devletini kurmuşlardır. İlim âleminde uzun tartışmaların yaşandığı Kanglı-Oğuz birlikteliği de günümüz Kazak topraklarında önemli bir varlık göstermektedir. Aynı zamanda Eski Kanglı Devleti'nin kurulduğu yer Türkistan'ın kalbi, Sır Derya, Aral, Talas ve Çu Nehirleri bölgesidir. Bu coğrafya daha sonraları Kazakların Üç Cüzü'n bir araya geldiği kutsal yer olmuştur. Oğuzlar bu coğrafyada çeşitli şehirler de kurarak varlıklarını Kazak Hanlığı'nın kuruluşuna kadar devam ettirmişlerdir. Bu çalışmada Kazak Türklerinin oluşumunda Oğuz boylarının varlığı ve günümüz Kazakistan coğrafyasında kurulmuş Oğuz yerleşimleri tarihi kaynaklar ile ilim adamlarının görüşleri değerlendirilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bölgede Kanglıların Oğuzlar ile olan ilişkileri ve ilim âleminde uzun tartışmaların yaşandığı Kanglı-Oğuz birlikteliğine de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kazakistan, Oğuz, Kanglı, Boylar, Etnik Bütünleşme

ABSTRACT

Oguzs who have an important role among Turkish tribes, had to emigrate due to several reasons since they stepped in the history scene. Today's Republic of Kazakhstan is also among the lands they emigrated. Many of the Oguz tribes played part of the tribes which constituted Kazakh people. Tribes named as Eight Oguz, Eight Aris are among them. Also other tribes derived from Oguzs like Jalairs, Naimans, Kangars, Karluks played part of the constitution of Three Juz (Ulu: Big, Kişik: Little, Middle) forming Kazak people. Oguzs who impacted the formation of many Turkish peoples lived in today Kazakhstan's geography and established their states. Also, the place where the ancient Kangar State was established was in the heart of Turkestan, within Jaxartes, Aral, Talas and Chu Rivers' region. This geography became the sacred gathering place of Three Juz later on. Oguzs also continued their presence until the foundation of Kazakh Khanate by establishing many cities in this geographical region. In this paper, the presence of Oguz tribes in the formation of Kazak people and Oguz settlements established in today Kazakhstan territory were tried to put in evidence after evaluating related historical sources and experts' views. The Kangar-Oguz relations and the Kangar-Oguz union on which long discussions were held among historians were also mentioned.

Key Words

Kazakhstan, Oguz, Kangar, Tribes, Ethnical Integration

* Bu makale Kazakistan'da yapılmakta olan "People in the flow of history", The grant of scientific and application of Republican Scientific Center for the study of traditional civilizations of Central Asia" projesi tarafından desteklenmiştir.

** Prof. Dr. Al-Farabi Kazak Milli Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Kazakistan Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Almatı/Kazakistan, talas_1948@mail.ru

*** Al-Farabi Kazak Milli Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Kazakistan Tarihi Bölümü, Almatı/Kazakistan

**** Al-Farabi Kazak Milli Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Kazakistan Tarihi Bölümü, Almatı/Kazakistan, aknur_k@mail.ru

Giriş

Geçmişte, yüzyıllar boyunca, şimdiki Kazakistan topraklarında, özellikle de kuzey, merkezi ve doğuda Kimek ile Kıpçak Devletleri, Yedisu'da Türgiş Kağanlığı ve Karluk Hakanlıkları ile Sır Derya kıyılarında Oğuz Yabgu Devleti varlık göstermiştir. Tüm Türk boyları arasında müstesna bir yere sahip olan Oğuzlar hakkında yapılan çalışmalar kaynak yetersizliği sebebi ile halen Türk tarihinin açıklığa kavuşturulamamış meselelerinden biri sayılır.

Kazak Türklerinin tarihi Türk boylarının tarihiyle yakından bağlantılı olduğu için, çalışmamız boyların yapısı, oluşumu ve yaşadıkları bölgeler ekseninde şekillenecektir. Ele aldığımız her bir boyun ve yaşadığı bölge tarihinin araştırılması bir anlamda Kazak Türkleri tarihinin de incelenmesi demektir. Bilindiği üzere birçok halkın ve milletin oluşumunda Oğuz boyunun etkisinin olduğu düşüncesi günümüze kadar bir çok ilim adamının ilgisini bu konuya çekmesine sebep olmuştur.

Bu konuyu incelerken Kazak boylarıyla Oğuzların ortak karakterlerinin ve yaşam özelliklerinin göz önünde tutulması gerekir. Yine mevcut bilgilere, yazma eserlere ve arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilere dayanarak konuyu incelerken; halklar ile boylar arasındaki akrabalığı araştırmak suretiyle de tarih açısından ortak bir etnik ve bölgesel bağın varlığını ortaya koyup değerlendirmek gerekmektedir. Araştırmamız, Orta çağ dönemi boylar tarihî ve karşılaştırmalı tarih metodlarına dayanmaktadır. Coğrafi, siyasi ve bölgesel ilişkiler hakkındaki geniş bilgi tarih, arkeoloji ve etnografi metodlarıyla karşılaştırılarak kullanılır.

miştir. Ayrıca, Türk yazıtları ile bu bölgelerde yapılan arkeolojik seferlerin sonuçlarını ihtiva eden araştırmalardan da çalışmamızda yararlanılmıştır.

Oğuzların Kazak Topraklarındaki Kökleri (Etnik Mevcudiyetleri)

Kazak Türkleri en eski Türk boyları olarak kabul edilen İskit, Hun gibi Türk boylarının tarihi ile başlamaktadır. Türklerin bir halk, millet ve devlet olarak oluşumunu etkileyen Oğuzlar, VIII. – IX. yy. Kazak bozkırlarında da yaşayarak kendi devletlerini kurmuşlardır (Kumekov, 1998: 123-127).

Kazak Türklerinin tarihi hakkında M. Joldasbekov ve K. Sartkojulu konu ile ilişkin kendi görüşlerini şöyle ortaya koymaktadır: “*Kazak halkı Gök-Türklerden çok daha önce İç-Oğuz (İskit) ve Hunlara kadar uzanan tarihî kökenlere sahip olan bir halk olduğu kadar; onların doğrudan mirasçılarıdır da. Ama asıl önemli olan Kazak halkının tarihinin eski Türk tarihine sıkıca bağlı oluşu ve Türklerin eski tarihinden ayrı olarak ele alınamaz olmasıdır*” (2005: 125).

Genel olarak bakıldığında Ortaçağ'da yaşayan boyların birbirleriyle yakın ilişkiler içerisinde buldukları görülmektedir. Dönemin kurallarına göre, ülkenin adı iktidara gelen boyun adını taşımıştır. Mesela adı bilinmeyen ve Fars menşinden gelen bir müellifin verdiği bilgilere göre “İdil ile Don Nehirleri arasındaki alan daha önce bu bölgede yaşayan Hazar boyunun adı ile “Hazar Bozkırı” diye anılır iken şimdi “Kıpçak Bozkırı” olarak anılmaktadır” (Barthold 2002: 550). Yine diğer bir Fars kökenli ve seyyah olan ve Merv'de yaşayan devlet memuru Nasr Hüsrev'in

de, 1045'de Altay'dan İdil'e kadar uzanan bölgeyi "Kıpçak Bozkıri" anlamında "Deşt-i Kıpçak" olarak adlandırdığı Barthold tarafından belirtilmektedir (2002: 550). Daha önceleri bölgeden geçen Arap coğrafyacıları ise bu bölgeyi "Oğuz Bozkıri" olarak adlandırdığı görülmektedir. Bu konuda İ. N. Undasınov "Kazakların Tarihi ve Torunları (Nesilleri)" adlı eserinde Oğuz-Kangar-Peçenek adı hakkında şöyle demektedir: "Onlar arasında bir boy, diğer bir boyun yaşadığı bölgeye göç ederse, bu diğer boyların da topraklarından ayrıldıkları anlamına gelmez. Âdet olduğu üzere bir kısmı orada kalır. Ancak gelen boy orada bulunan boydan daha kuvvetli olduğu için hakimiyetini ona kabul ettirir. Sonra birbirleri ile sıkı ilişkiler kurarlar, daha güçlü olan diğerlerini etkisi altına alır ve eğer sayıları çok fazla olursa da etnik bir grup oluşturarak kendi dillerini, yaşantılarını ve kültürlerini korurlardı" (2002: 28).

Oğuzlar, bazı Kazak boylarının oluşumuna etki etmekle kalmamışlar, bunun yanı sıra Kazak Türkleri ile etnik ilişkilerini tarihî süreç içerisinde devam ettirmişlerdir. Mesela Oğuzlar kendi içlerinde Sekiz Oğuz, Dokuz Oğuz, On Oğuz gibi boylardan oluşmuşlardır. Bunların arasındaki Sekiz Oğuz boyununun adındaki sekiz kelimesinin Moğolca karşılığı "Nayman" olup bu boy Naymanların ataları olarak bilinmektedir.²

Tarihte Sekiz Oğuzların Türkçe konuşan boylardan biri olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu yüzden de günümüzde tarihçiler Naymanların atalarını Sekiz Oğuz boyları arasından da aramakta ısrar etmektedirler. Yine bugüne kadar araştırmacılar Sekiz Oğuz adının nereden çıktığına dair

çeşitli görüşler ileri sürmüşler ve bu adın kökeniyle ilgilenmişlerdir. Ancak bütün bu çalışmalara rağmen yine de hangi boyların bu boy topluluğunu oluşturduğunu net bir şekilde tespit edememişlerdir.

L. L. Viktorova'nın Çin yıllıklarına dayanarak verdiği bilgilere göre Sekiz Oğuzların Telek (Teglek) boylarından oluştuğu görülmektedir. Araştırmacı Naymanların dilini inceleyerek onların bazen *Gaogyuy* boyları adı altında da anıldığını dile getirmektedir. Bu verilere göre Sır Derya kıyılarında yaşayan Türk boyları ile Uygurların (Yağlakar) birlikte hareket etmelerinden sonra Dokuz Oğuz adı altında anılan Uygurların hakimiyetlerine karşı VIII. yüzyıl ortalarında birleşen Sekiz Oğuzların savaştıklarını görmekteyiz (1961:149).

Dokuz Oğuz birliğinin oluşumu sırasında Basmillar Doğu Karlukları yöneten Uygurlar tarafından zorla hakimiyet altına alınmışlardır. Ancak Telek'in altı boyu; *Bugu, Hun, Bayırku, Tongra, Sige, Kibi boyları*, Oğuz birliğine dahil olmamışlarsa da onlarla eşit haklara sahip olmayı başarmışlardır (Kazak Ru Taypalarının Tarihi. Nayman 2008: 121-122). Bu bilgiden yola çıkarak Batı Uygurlarının arasına başka boyların karıştığını ve bunların Sekiz Oğuz olarak adlandırılan yeni bir etnik grup oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu etnik grup boyun yapısını değiştirmiş ve zamanla bu grubun içerisine Uygurlara karşı olan diğer Oğuz boyları da katılmıştır. Bu grubun üzerinde Bayırku boyunun hakimiyeti başlamıştır. Çin kaynaklarına göre, Sekiz Oğuz'un oluşumu şu şekilde nakledilmektedir: Sekiz Arıs (Oğuz): *Bulaşık, Eder, Suba, Nagar,*

Oguz, Yuregir, Yadır, Kırgut (Januzakov, 2005: 255).

Bu listede gösterilen boylar, Dokuz Gu'nun (Oğuz) kuzey-batısı boyunca; onların düşmanları olan Kuygırlar ise güneylerinde yerleşmişlerdir. Kuygırlara karşı olan komşu boylar arasında bulunan Mönden ve Tanagırlar büyük bir ihtimalle sonradan Sekiz Oğuz birliğine katılmışlardır. "Ubur'un batısı ile Agni'nin kuzeyinde" Aktav'da Bulaşık, Eder, Suba, Nagar, Oguz, Kırgut, Yadır, Yuregir, Kıbit boyları birbirlerinin yanında yerleşmişlerdir (*Kıtay Jılnamalarında Kazak Tarihünün Derekeri* 2006: 122; Kazak Ru-Taypalarının Tarihi 2008: 200) ve onlar Sekiz Oğuz boylarıdır. Sır Derya'daki Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılışından sonra Tarınak, Zıban, Darkit boyları ile Altın Dağ'ın batısındaki boylar da Sekiz Oğuzlara katılmışlardır. Bu boylar bir savaş çıktığında 10.000 asker verebilmekteydiler (Kazak Ru-Taypalarının Tarihi 2008: 121-122). Bunlar Oğuz boylarından oluştukları için Sekiz Oğuz topluluğu veya birliği olarak adlandırıldılar. Böylelikle Sekiz Oğuz adının onu oluşturan sekiz boy ile ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Onların ismi başlangıçta Sekiz Arıs idi. Daha sonraları, Oğuz boy topluluğu ile birleşince onlardan Oğuz ismini aldı ve böylece Sekiz Oğuz diye anıldı. Dolayısıyla Oğuz boyunun yanında yukarıda bahsedilen Aktav'da bulunan ve zaman zaman Altındağ'ın batısına göç eden boylar Sekiz Oğuz'u oluşturmuşlardır. Bu sebeple VIII. yüzyılın ortasında İl-Etmiş Kağan (Moyen-Çor) döneminde ve ona ait kitabelerde Sekiz Oğuz olarak adlandırılmışlardır (Kazak Ru Taypalarının Tarihi. Nayman).

Sekiz Arıs'ın sekiz boyu Uygur-

lar ile savaşları sırasında Dokuz Arıs boyları ile birleşmek zorunda kaldılar (Kazak Ru Taypalarının Tarihi. Nayman 2008: 123-124). Çin yıllıklarında Dokuz Gu olarak adları geçen Dokuz Oğuz boyları onların doğusunda yaşayan Kuygir boylarının komşularıydılar. Bu sebeple onlara hükmeden Bayırku boyuna ithafen Sekiz Arıs ile Dokuz Arıs'a *Dokuz Bayırku ve Sekiz Bayırku* adı verildi. Tarihte bu iki boy birleşti ve Bayırku Konfederasyonu'na dönüştü. Uygurlara karşı yapılan savaşlarda Bayırku boyunun güçlü etkisinin olması ve bunun zamanla artması Oğuz boylarının bazen Bayırku olarak adlandırılmasına yol açtı.

Araştırmacı K. Sartkojulu, Kültigin Yazıtı'nın metninde görülen ve bir coğrafi ad olan "Jer-Bajyrqu"yu İnşan Tepesi'nin güneydoğusundan Akku Gölü'nün kuzeybatısına kadar uzanan Bayırku Konfederasyonunun yaşadığı geniş bölge olarak yorumlanmıştır. Bayırku Konfederasyonu'nun toprakları yaklaşık olarak 1050-1100 km uzunluğunda ve 420-510 km genişliğinde idi (Joldasbekov, 2005: 57). Bayırku, Dokuz Oğuz ve Sekiz Oğuz olmak üzere ikiye bölünmüştür. Yer-Bayırku bölgesinde yerleşmiş olan Bayırku Konfederasyonu 17 ana boydan oluşmuştur. Gök-Türk Hakanlığı'nın kuruluşundan sonra on yedi boy olan Az-Bayırku ikiye bölünmüş ve iki yerde yerleşmiştir. Dokuz boydan oluşan Dokuz Oğuz Teles kanat bölümüne dahil iken sekiz boydan oluşan Sekiz Oğuz Tarduş kanat bölümüne dahil olmuştur. Sonra Dokuz Oğuz Kereyit; Sekiz Oğuz ise "Sekiz" veya "Nayman" olarak adlandırılmıştır (Joldasbekov, 2005: 59).

Dokuz Oğuz (Togus Ogus, Oguslar) hakkındaki ilk bilgi Moğolistan'da-

ki Orhun Nehri boyunda bulunan ve Koço Saydam'da anıt yapıtları olarak bulunan Bilge Kağan Yazıtı'nda kayıtlıdır. Bu yazıttaki bilgiye göre Türkler doğudan Çinlilerin, batıdan Dokuz Oğuzların Bagas Hanı, Kırgız, Kurigan (Otuz Tatar), Çin (Kara Çin) ve Tatabıların saldırısına uğramışlardır (Amar 1989: 68). Kitabede, “*Biz onlar ile yirmi iki kez savaştık*” ifadesi yazılıdır (Amar 1989: 69). Bu bilgi İlateriş Kağan'ın bilge danışmanı Tonyukuk Yazıtı'nda da mevcuttur.

K. Jalayır'ın görüşüne göre Celayir'ler Oğuzların Duluga (Dulugata), Çumugun (Şumanak) boyları ile birlikte Gök-Türk Hakanlığı'nın (Gök-Türkler) kuruluşunda yer almışlardır. Celayir'lilerin ataları VIII. yüzyılda Sır boyundan doğuya doğru göç etmişler ve bu dönemde “Oğuz” olarak adlandırılmışlardır (Kazak Ru Taypalarnın Tarihi. Nayman. 2008: 123-124).

Oğuzların etnik ve boy yapılarının başlangıcı Batı Yedisu Bölgesi ile bağlantılıdır. Oğuz birliği güney ve batı Kazakistan'ın eski sakinlerinin bir araya gelmesi sonucu oluşmuştur. Çoğunluğunu Kangar-Peçenek ve Sır Derya ile Aral Gölü ve Hazar Denizi'nin kuzey bölgelerinde yerleşen boylar oluşturmuştur (Kazak Ru Taypalarnın Tarihi. Nayman. 2008: 127).

Naymanların ataları Telek (Teglek) boyları idi. Bu boylar göç ettikleri çok geniş bölgelerde yaşadılar ve bu coğrafyalarda yaşayan yerel boylar ve aileler ile etnik ilişkiler kurdular. Bu yüzden de bir çok araştırmacı Naymanların etnik kökenlerini komşu boylarda aramak zorunda kalmışlardır. Örneğin Kırgız araştırmacı T. Akerov, Nayman boylarının atalarını Kırgız boyu Azlar (Usun) arasında aramaktadır. Akerov, ayrıca onların

Tatar Naymanlar ile olan aile ilişkilerini de kanıtlamaya çalışmaktadır. Akerov'un düşüncesine göre Ançı Tatar, Dokuz Tatar, Otuz Tatar, Kara Tatarlar, Ak Tatarlar, Tatarlar ve Sarı Tatarlar, vb. Tatar boylarının güçlerinin doruğuna eriştikleri dönemlerinde kendilerini Tatar olarak adlandırmak zorunda kalan Türk boylarıdır. Ona göre Naymanlar, Ak Tatarlar ile Kara Tatarların akrabaları olabilirler (2005: 457).

Konuyla ilgili çok sayıda araştırma yapan Zeki Velidi Togan: “Bütün bunlar Türklerin uzun asırlar zarfında tahavvüller geçire geçire mütemadiyen yaşayan bir devlet idare kadrosunu, ilk nazarda dağılık görülen muhtelif devir sülâleleri arasında genetik bağlılığın bulunduğunu gösterir” demiştir (1981: 537). Asırlarca bir biriyle siyasi ekonomik ilişkilerde bulunan Sır Derya kıyılarındaki Oğuz boylarının bazıları Kazak Türklerinin etnik yapılandırılmasına ve onların kendi aralarında birleşmesine sebep olmuşlardır. Özellikle şimdiki Kazak Türklerinin Ulu Cüz'üne giren Kanlılar ve Orta Cüz'ü oluşturan Kıpçak boyları sonradan Kazak Hanlığı'nın kuruluşunda etkin olmuşlardır.

Oğuzların tarihi ve kültürü üzerinde araştırma yapan S. G. Agadjanov'un da konuyla ilgili bir çok çalışmaları mevcuttur. Araştırmacı Oğuzların iskan ettikleri toprakları ortaya koymaya çalışmaktadır ve Oğuz Konfederasyonu'nun bünyesine giren boyların yaşadığı bölgeleri ele alarak, etnik ve siyasi boyların birliğinin oluşumuna ve doğrudan etkileyen faktörlere önem vermektedir (1969: 297). Konu değerlendirildiğinde, Oğuz boyları bütün Türk halklarını oluşturan bir boy olmaktan ziyade Türk boyları

arasında en fazla öne çıkan Türk boylarından biri olmuştur. Nitekim L.N. Gumilev'in ileri sürdüğü ve bir çok ilim adamının da katıldığı görüşe göre, Oğuz boylarının etnik kökenleri Türk boyu olan Tu-ku (Tu-kuie, Türk)'dur. Kazaklar da bu Türklerin torunlarıdır (Gumilyov, 1992: 103.).

Kazakistan'lı tarihçi J. O Artıkbaev, "Kabile ve Etnos" adlı çalışmasında Eski Türklerin etnik geleneklerinin Kıpçak ve Oğuz boylarında devam ettiğini yazmıştır (2004: 391). Gök-Türk Hakanlığı'nda Dokuz Oğuz boy birliğinin oluşması VII. yüzyılın başında olmuştur (Gumilyov, 1992: 105). Onlar bu tarihte İç Asya ile Türkistan'da yaşamışlardır. VIII. yüzyılın ortalarında Yedisu'daki Oğuzlar Sır Derya Nehri'nin aşağı akışına taşınmak zorunda kalmışlardır. IX. yüzyılda Issık Göl yakınındaki Oğuzları Kırgızlar sıkıştırarak Doğu Türkistan'a göç ettirmişlerdir. Doğu Türkistan'daki Dokuz Oğuz boyları eski Uygur boyları ile birleşerek, ilk adlarını zaman içerisinde kaybetmişler ve daha sonraları onun yerine Uygur etnik adını almışlardır. Güney ve Batı Kazakistan'da Oğuz etnik grubunun oluşumu ise IX. ve X. yüzyıllarda başlamıştır. Bunların etnik yapısının içerisine daha sonra Sır Derya Nehri ve Aral-Hazar Bozkırında yaşayan eski etnik boy grupları ile Yedisu'nun etnik grupları ve Sibirya'nın göçebe boyları da karışmıştır. Günümüzde bir çok araştırmacı Oğuzları, Nayman, Kerey, Uak boylarının ataları olarak da göstermektedirler (Viktorova 1961:149.).

Oğuz boyları Kazak Türklerinin tarihinde büyük rol oynamışlardır. Tarihî kaynaklarda Oğuzlar, Kazakların ataları olarak kabul edilmektedirler. Bu konuda Alkey Margulan

fikirlerini şu ifadelerle açıklamaktadır: "Kazaklar secerelerine göre kendilerini başlangıçtan itibaren Türkler ile akraba görmüşlerdir: Alaşa Han'ın iki oğlu vardı. Oğullarından biri olan Seyilhan'dan Sekiz Arıs çıktı ve Türk oldu; ikinci oğlu Jayulhan'dan Kıpçak çıktı ve daha sonra bunlar Kazak ve Kalpak oldular; böylece Türkmenler Boz-ok'tan, Kazaklar Üç-ok'tan çıktılar" (1985: 200-201).

Kaşgarlı Mahmud, Divânu Lugâti't-Türk'te Oğuzlar hakkında şöyle bir bilgi vermektedir: "Oğuz Türk boylarından biridir, Oğuzlar Türkmenler olarak bilinmektedirler. Onlar 22 boydurlar ve her birinin kendi tamgası ve hayvan tamgası vardır. Onlar birbirlerinin hayvanını tamgaya bakarak tanırılar." (Amanjolov S. 1959: 234) Bu bilgi Oğuzları Türk boylarından biri olarak açık bir şekilde göstermektedir. Bu bilgidен hareketle bunların sonradan Türkçe konuşan halklar olarak bir çok boylara bölündüğünü söyleyebiliriz. Ancak Kaşgarlı Mahmud'un "Oğuzlar Türkmenlerdir" görüşü hakkında derinlemesine düşünmeliyiz. O, her bir Oğuz boyunun (ki bunlar DLT'de 22 olarak verilmiştir) adı ve tamgasını yazdıktan sonra: "Yukarıda sayarak verdiğim boylar ana boylardır. Bunların her birinin bodunları var. Bu söylenenler boyların ve atalarının isimleridir" demektedir. (Mahmud Kaşgari, 1998: 600). Buradan da anlaşıldığına göre o dönemde Oğuzlar büyük boyların oluşturduğu bir birliktir. Bu birliğin oluşumu uzun süre almış ve karmaşık bir oluşum dönemi geçirmiştir.

V. V. Barthold, Türkistan'da yaşayan ve Türk menşinden gelen halklar ile her boyun kendini yönetim süreci, hayat tarzı, geleneği hak-

kinda bilgi verirken diğerlerini uzun süre yönetecek gücü olan boyun adını Çigil olarak vermiştir. Barthold ileri sürdüğü bu görüşü delilleri ile kanıtlayarak şöyle demiştir: “*Günümüze kadar unutulmuş olan Çigil unvanı XI. yüzyılda çoğu Türk için kullanılmakta idi. Kaşgarlı Mahmud’a göre Oğuzlar ve Amu Derya’dan Çin’e kadar olan bütün Türkler Çigil olarak adlandırılmışlardır*” (1968: 191-194). Kaşgarlı Mahmud’un eserinde dile getirilen “Çigil” boyu önce büyük bir bölgede yerleşmiş olan Küçük Cüz’den *Alim-Şekti* olarak adlandırılan bir boy idi. İlim adamları tarafından kaydedilmiş bu bilgi tarihimizle örtüşmekte ve onu doğru bir şekilde tamamlamaktadır.

Şekti boyu hakkında detaylı bilgiler veren A. Margulan onların kendi alfabeleri olduğundan bahsetmektedir ki bu da bu konuda daha özel ve geniş bir araştırma yapma ihtiyacını duymaktadır (Margulan, 1985: 27)

Kazakistan’ın güneydoğusunda yerleşen boylar, Kazak halkının etnik oluşumunda daha büyük rol oynamışlardır. Onlar arasındaki özellikle *Kanglı* (veya *Bekşik*) adının altını çizebiliriz. Kanglılar Orta ve Güney Kazakistan’da yaşamışlardır. Batı Yedisu, Karatav ve Sır Derya bölgesinin ortalarında yaşayan eski sakinleri önceki bölgelerinde kalmışlardır. Kanglı’nın batı tarafı (Sır Derya, Çu, Talas) ilk hanlar olan Kerey ile Canibek Hanların zamanında Kazak Hanlığı’nın içerisinde yer almıştır (Gabjalinov-Habijanova 2008, 145-146). Kısacası, eski Kanglı Devleti’nin kuruluş yeri Türkistan’ın kalbi, Sır Derya, Aral, Talas ve Çu Nehirleri bölgesidir. Bu coğrafya daha sonraları üç Kazak Cüzü’nün toplandıkları kut-

sal yer olmuştur. Esas olarak Ulu Cüz topraklarında yerleşmiş olan Kanglı boyu Kazak Hanlığı’nın oluşumunu tamamlanmasından sonra anahtar rol oynamıştır. Daha sonraları Eski ve Ortaçağ Kazakistan topraklarında oturan Duğlat, Kıpçak ve Oğuz boyları tarihlerini Kanglı tarihine bağlamışlardır (Gabjalinov-Omarbekov 2008: 148).

Ele aldığımız kaynaklar, Oğuzların Kanglı boyu ile yakın ilişki içerisinde olduklarını göstermektedir. N. Aristov’ın Celayirlerin oluşumunda Duğlat, Kanglı ve Kırgız boylarının etkileri hakkında verdiği bilgileri yorumladığımızda onun Oğuzlar ile Kanglıların birleştiklerine dair verdiği delilleri kabul ettiğimizi söylebiliriz. Aristov şöyle yazmıştır: “*Aslında VIII. ve X. yüzyıllarda Oğuzların Sır Derya bölgesine göçü, Kanglı ve Kıpçak boylarının Sır Derya bölgesine göçü demektir. Doğu Karluk yönetimi altında Doğu Kanglı adından farklı olarak yeni Oğuz adını almışlardır. Burada Oğuzlar tarafından yerleşilen bölgenin Kanglı’nın özgün yerleşim yeri olduğunu belirtmeliyiz*” (Zamteki 1896: 327). Yine Aristov’a göre: “*Oğuzların adı olan Guz adı, Arap coğrafyacıların bölgeye geldikleri dönemlerde Sır bölgesi, onun iki yakası ve batısında yerleşmiş olan Kanglı boyları arasında görülmüştür. Oğuz Han hakkında oluşturulan destan Reşiddüddin ve Ebu’l Gazi’nin çalışmalarında da görüldüğü üzere Türkmenler ve Uygurlar arasında görülmüştür. Schaffer Kütüphanesinden V. V. Radlov tarafından alınıp yayınlanan Uygur el yazmaları parçalarının çevirileri de bunu kanıtlamaktadır. Oğuz adı sadece Guzlar tarafından kullanılmamıştır, bu Oğuz adı Kültegin Yazıtında da*

görülmektedir. Yine Selenge boyunca Moğolistan'da yaşayan bir çok boy da bu şekilde adlandırılmıştır” (Zamteki 1896: 277-456).

Sır Derya boyunda yaşayan Kanglılardan bahsederken Oğuz Ata Efsanesi'ndeki bilgiler dikkat çekicidir. Reşidüddin'in Oğuz hakkındaki efsanesinde, Türk boyunun lideri Oğuz'un atası Yafes'in şehir ve yerleşim yerlerinin adları arasında Karakurum da geçmektedir. Ancak bu destanı ayrıntılı bir şekilde inceleyerek yayımlayan A. Margulan, Karakurum'un Moğolistan'da değil, Türkistan bölgesinde olduğunu kaydetmiştir. “*Karakurum adı Deşt-i Kıpçak'ta olduğu gibi Sır Derya boyunda yaşayan Türk Kanglılar arasında da olmuştur*” (1985: 129). N. Aristov'a göre, Almalık, Issık-Göl, Uludağ ve Sır Derya'daki Küçük Dağ'a göç eden Oğuzlara dair Ebu'l Gazi'nin verdiği bilgi ile kaynaklarda Kanglılar hakkında verilen bilgiler aynıdır. Kanglıların niçin Oğuz adını aldığını Aristov şöyle açıklamaktadır: “*Kendilerine ait ongunları olan ve Oğuzların adlarını kabul eden Kanglı ve Kıpçak boylarının Oğuz adını almaları VIII. ve X. yüzyıllardan itibaren Sır Derya'nın aşağı bölgesi ve onun batı kısmında yaşayanların boy veya birlik adında görülmeye başlanmıştır. Bu durum belki farklı bir şekilde şöyle açıklanabilir: Kanglıların doğu tarafı Karluk Hanlığı tarafından yönetilmekteydi ve bu yüzden bu topluluk Kanglı adını kullanmamıştır. Diğer taraftan Kanglıların diğer bir bölümü de daha sonraları Karlukların hakimiyetini kabul etmek zorunda kaldıkları için, Türk adını kullanmamışlardır. Bunun bir sebebi de Kanglıların Türk adını kullanmalarının kendilerine zor gelmesi olmuştur zira bu*

isim Türk-Tu-kilerin ismi idi. Bu yüzden de onlar önceki kült ve ongunlara bakarak Oğuz adını aldılar” (Zamteki 1896: 277-456).

Kanglılar ile Oğuzlar arasındaki münasebetlerden bahsederken ilim adamları arasında bu münasebetler hakkında farklı görüşlerin olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir. Örneğin VII.-XI. yüzyıllarda Oğuz boyuna dahil olan Kanglı boyları hakkında S. Tolstov'un görüşü ilgi çekmektedir. S. Tolstov'un fikrine göre “*Kanglıların hepsi Oğuz boyunun içine girmemişler, yalnızca onların büyük grupları Oğuzların içine dahil olmuşlardır. Bununla birlikte, Kanglıların Oğuzlara karşı olduğu da belirtilmelidir. Bu durumun gerçek kanıtı ise XIV. yüzyılın sonunda, çoğu boyun dillerini korumuş ve uzun süre asimile olmamış olmasıdır...*” (1947: 200-201).

Oğuzlar iki asırdan fazla yaşadıkları Kazak bozkırlarında diğer Türk boyları ile etnik, kültürel, ekonomik ilişkiler kurmuşlardır. Böylelikle Oğuz boyları Kıpçak, Altın Orda, Özbek ve Kazak Hanlığı'nın önde gelen boylarından biri olmuştur. Bunun yanı sıra Oğuzlar Avrasya kıtasında Türkiye Türkleri, Azerbaycan Türkleri, Türkmenler, Kırgızlar, Karakalpaklar, Tatarlar, Başkurtlar ve Özbekler gibi Türk halklarının milletleşerek devlet kurmalarına da katkıda bulunmuşlardır. Kazak tarihi açısından değerlendirdiğimizde de tarihî bilgiler Oğuz boylarının Kazak halkının yeni Küçük, Orta ve Büyük Cüzlerinin etnik birliklerinin oluşumunu önemli derecede etkilediğini göstermektedir. Bu şekilde Oğuz-Karluk-Kıpçak boylarının birleşmesinden meydana gelen Kazak boyları tarihî süreçte yaşadıkları tecrübeleri Kazak Hanlığı'nı kura-

rak göstermişler ve bağımsız bir devlet oluşturmuşlardır.

Oğuz Boylarının Sır Boyundan Ayrılıp Göç Etmeleri

Bilindiği üzere VI.-VII. yüzyıllarda Oğuzların anavatanları günümüzde Moğolistan'daki Orhun Nehri'nin batısında bulunan Yedisu Bölgesi ile Sır Derya'ya kadar olan bölge idi. Çin yıllıklarında "Oğuz" etnonimi VI. yüzyıldan itibaren "Uguan" olarak geçmektedir. VII. yüzyılda Doğu Türkistan'dan Issık-Göl'e uzanan bölgede yerleşmiş olan Oğuz boyları Yedisu ile Sır Derya bölgesine karmaya başlamışlardır. Bunların büyük bir bölümü, Batı Gök-Türk ve Türgiş Kağanlıkları'nın yıkılmasından sonra bu bölgede güç savaşına başlamışlar; 766'da Yedisu'da Karluk boyları hakimiyeti elde etmişlerdir. Bu sebeple bu bölgede iskan eden Oğuz boyları Sır Derya'nın aşağı akışına yerleşmişlerdir (İstoriya Kazahstana 2010: 37-38).

IX. yüzyılın başında, Oğuzlar, Kimekler ve Karluklar ile anlaşarak, Peçenek ve Kanglı (bazı kayıtlarda "Qangar", "Kangghar", "Kangar") boylarını hakimiyetleri altına aldılar ve Sır Derya Nehri'nin orta ve aşağı kısmına ulaştılar. Yine IX. yüzyılda da, Aral Gölü bölgesini ele geçirdiler. S. Tolstov, eski yazılı kaynaklara ve arkeolojik verilere dayanarak yazdığı "Oğuz Şehirleri" adlı çalışmasında IX. yüzyıl sonunda Oğuzların Güney Rusya topraklarında yaşayan Peçenek boylarını burdan göç ettirdiklerini ve İdil'i ele geçirdiklerini öne sürmektedir (1947: 55-102). Nitekim IX. yüzyıl sonunda Aral Gölü bölgesinin kuzeyini yöneten Oğuz başbuğları Hazar boyları ile birlikte Peçenek boylarını yenererek İdil ile Yayık nehri bölgelerinin sahibi olmuşlardır.

Ebul Gazi Bahadır Han'a göre Oğuzların önceki topraklarının doğu sınırı Issık Göl ve Çu Vadisi idi. Buna A. Kononov'un "Oğuz halkının doğusu Issık-Göl ve Almalık'tır, kıblesi Sayram, Kazıgurt Dağları, Karajık Dağları, Demirkazığı-Uluktav (Ulu-dağ), Kişiktav (Küçükdağ) ve batısı Sır Nehri'nin sonu, Yangakent ve Karakum'dur. Burada 4000-5000 sene yaşadılar, hangi boy daha fazla ise hükümdarları o boydan oldu" ifadelelerini ispat olarak nakledebiliriz (1958: 124-125). Sonra Yedisu'da Karluk boylarının gücünün artışı ile batıya doğru büyük bir göç dalgası başlamıştır. Ebu'l Gazi Bahadır Han, bir Horasanlı tarihçiye dayanarak "Mehdi'nin yönetiminde olduğu dönemde Dokuz Oğuzlardan ayrılarak gelen Guz boylarının Türk Ülkesi'nden Maverayünnehir'e geldiklerini" yazmaktadır (Al-İstahri 1939: 28-29). X. yüzyılda yazılan kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, o dönemde bir çok Oğuz boyu Yedisu Vadisi'nde değil, Aral Gölü yakınlarına yerleşmiştir.

Yine X. yüzyılda bir çok Oğuz boyu göç ederek Aral'dan Hazar Denizi'ne uzanan bölgeye de yerleşti. Mesudî, Hazar Denizi'nin kuzeyindeki bozkırlarda pek çok Oğuz boyunun yaşadığı bilgisini vermektedir. Oğuz boyları ile onların kaleleri Aral Gölü'nden batıya kadar yayılmıştır. X. yüzyıldaki coğrafyaya dair eserlerde Oğuz boylarının Hazar Denizi'nin kuzey ve doğu kıyılarına yerleştiği bilgisi bulunmaktadır (Material po İstorii 1939: 166-208).

X. yüzyılda Oğuz boylarından bazıları Çu Nehri ile Talas Alatau arasına da gitmişlerdir. Kaynaklar bu bölgede oturan boyları cesur ve bağımsız boylar olarak göstermektedir. Oğuz boyları Güney Kazakistan'daki Kara-

tav (Karadağ) etekleri ile Sır Derya'nın orta akışı boyunca da yerleşmişlerdir. Oğuzların Sır Derya'nın orta kısımlarına yerleştiği bilgisi X. yüzyılın diğer Arap kaynaklarında da kayıtlıdır. İbn Havkal'ın eserinde Oğuzların Sabran ile Şaş nehirlerin kıyısındaki bozkırlarda yaşadıkları bilgisi verilmiştir. Sır Derya bölgesindeki Oğuz yerleşimleri hakkında bilgi veren İstahri'nin eserinin Farsça nüshasında şu bilgiler yer almaktadır: “*Bu kaynakta Şaş Nehri'nden bahsedildiğinde o, Sabran'ın sınırlarının ötesinden akar, Daruye Nehri bölgesinde Guzların evleri vardır*” (Al-İstahri, 1939: 36).

Yazılı kaynaklara dayanarak, X. yüzyılda Oğuz ülkesini ve göç ettikleri coğrafyanın sınırlarını Irgiz, Yayık, Emba, Oyl, Sakız ve diğer nehirleri, Aralsor Gölü ve Aral Gölü civarı, Çu ve İli'nin doğusu, Talas Alatav bölgesi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, Oğuzlar Darku ve Daranda gibi yerleşimlere bir tehlike anında güvenlikte olabilecekleri kaleler inşa etmişlerdir.

9-12 yüzyıllarda Moğolistan'daki Türk boylarının doğudan batıya doğru göç etme sebeplerini Kazak tarihçisi Z. Kinayatlı ilmi açıdan değerlendirmiştir (2001: 36-37). Türk boyları Nayman, Kereyit, Jelayir ve Merkit'ler Mançur dilli boyların saldırısı sebebiyle göç ettiklerini yazmaktadır (2001: 61-62). Böylelikle Yedisu ve Kazakistan'ın güney bölgesine yerleşen bu Türk boyları kendi aralarında karışıyorlar.

Ortaçağlarda Karadeniz boyuna kadar olan bölgelere yerleşenler arasında günümüzde Kazakların Küçük Cüz'üne giren “*Tama*” boyu da bulunmaktadır. Tama boyunun atalarının Altay-Sayan bölgesinde yerleştikleri ve onların Reşidüddin'in eserinde de

gösterdiği gibi Tumat boylarından geldikleri varsayımı ilk olarak Kazak ilim adamları H. Arğınbayev, M. Mukanov, V. Vostrov tarafından ileri sürülmüştür (2000: 464). Kıpçak-Oğuz boylarının çoğunun Türk veya Batı-Doğu Gök-Türk Kağanlıkları yönetiminde, Altay-Sayan bölgesinden ayrılarak Karadeniz'in kuzeyine yerleştiklerini ve burada devlet kurdukları yukarıda bahsedilen ilim adamlarının görüşlerine bir delil olarak sunulabilir (Kazakistan Tarihi Etnikalık Zertteulerde 2009: 62).

Oğuz-Kazak Coğrafyası

X. yüzyılda Oğuz adı günümüzde Kuzey Türkmenistan'dan başlayarak Güney-Batı Kazakistan topraklarına kadar tanınmıştı ve bu bölge “Guz Vadisi” (Muazafat al Oguziya, Guz Arap dilinde Oğuz demektir) olarak adlandırılmıştı (Barthold 1968: 142). Oğuzların güçlerinin büyüklüğü bozkır topraklarının “Oğuz Vadisi/ Bozkırları” olarak adlandırılmasından da anlaşılmaktadır. Oğuz ülkesinin toprakları güneyde Harezmi, Maverünnehir ve Horasan ile sınırlanmıştır. Ayrıca Oğuz adı o kadar çok yayılmıştır ki Aral Gölü yakınlarında yaşayan bütün konar-göçerler için ortak bir ad olmuştur. İşte bu sebeple, Aral Denizi yakınlarında ve Hazar Denizi'nin doğusunda yaşayan boylar Doğu ülkeleri yazarların eserlerinde “Oğuz” adını almıştır (Barthold 1968: 147).

X. yüzyılda Oğuz Devleti'nin başkenti olan Yenikent (Yangikent veya Yeni Guziya) şehri Avrupa ve Asya arasında önemli bir kervan yolu üzerinde bulunuyordu. Bu kervan yolu Yenikent'ten Kimek ülkesi topraklarına, Harezmi ve Maverünnehir'e gidiyordu. 965 yılında Oğuz Yabgusu Kiev Knezi Svyatoslav ile birlikte Hazar-

lara karşı savaş açmış; sonuç olarak Hazar Kağanlığı yenilerek bir yıkım sürecine girmiştir. Bu kağanlığın yıkılışı Oğuz boylarının ve ülkesinin siyasi gücünün artışı da bir sebebi idi. X. yüzyıl sonunda Kiev Knezleri ile birleşen Oğuz Yabguları İdil Bulgarları'nı yendiler. Ancak, Oğuz Devleti'nin XI. yüzyılda içte yaşadığı siyasi sıkıntıyı, Selçuklu Devleti iyi kullanmış ve Oğuz lideri Şah Melik Selçuklular tarafından öldürülmüştür. Böylelikle Selçuklular Oğuzlardan bölünerek kendi devletini kurmuştur. "Gerçekten, Şah Melik, Ali adında birisinin oğlu olup Cend hakimi idi. O Selçukluların en amansız düşmanıdır. Selçukluları ağır bir yenilgiye uğrattığı halde yine onlar ile barışmak istememişti. Şah Melik, Gazneli hükümdarı Mes'ud tarafından kendisini metbu tanınması şartı ile, 1040 yılında Harizm ülkesi hâkimliğine tayin edildi ise de 2 yıl sonra nefret ettiği düşmanlarının eline düşerek öldürüldü. Rivayette Şah Melik'in bir Oğuz yabgusu veya beyi olduğu açıkça söylenmediği gibi, orada Karahan'lar soyundan gelmiş gibi gösteriliyor. Tarihi kaynaklarda da bu şahsın hangi elden veya soydan olduğundan bahsedilmez. Şah Melik, belki de bir Kıpçak beyi idi" diyor Faruk Sümer (Sümer, 1987: 362).

Oğuz devleti içte ve dışta bir çok tehlike ile karşı karşıya kaldığından yıkılıyor. Kıpçak baskıları sebebiyle bazı Oğuz boyları Doğu Avrupa ve Asya'ya giderlerken, bazıları Maverâünnehir'de eski Karahanlılara katılmışlar; bazıları Horasan'daki Selçuk boyları, özellikle Kınıklar, bazıları da Deşt-i Kıpçak boyları ile birleşmişlerdir. Bu sırada Sır Derya ve Aral Denizi Bölgesi ile Hazar Denizi'nin kuzeyinde yaşayan Oğuzlar, Kazak

Türklerinin oluşumunda yani etnik tarihinde önemli rol oynamışlardır.

Sayran, Sugnak, Cankent, Cend, Juara ve Mangışlak yerleşimleri Oğuzların şehir kültürünü ortaya koydukları merkezleri idi. Mangışlak bölgesinde bulunan Şepte kasabasından kuzeye ve kuzeydoğuya doğru gidildiğinde 18 km. uzaklıkta bulunan Kızılşehir, Cezdi kasabaları ile ortaçağ mezarları ve Oğuz kaleleri Aşıktaypak, Baylama, Karlıbas, Dagar, Kertti, Sıgındı, Şömiştiköl-2 ve diğer yapılar vardır. Hüseyini'ye göre Mangışlak'da Kıpçak boylarının yanı sıra Mangışlak Oğuz boylarından Yazgur-Yazgırlar da yaşamışlardır (Samaşev ve diğerleri 2007: 400).

X. ve XI. yüzyıllardaki Oğuz boylarının yerleşim yerleri, İstahri'nin "Kitab'ül Rucar" adlı eserinde tarihî ve coğrafi bilgiler ile beraber verilmiştir (Al-İstahri, 1939: 167-180). Oğuzlar Kazakistan'ın Balkaş Gölü boyundan başlayarak İdil Nehri'nin aşağı akışı arasındaki bozkırlarda yerleşmiştir.

Oğuzlar Sır Derya'nın sol kıyısında da yaşamışlardır. Bu bilgi de yine İstahri'nin eserinde bulunmaktadır. O, Süt kent şehrinin Türk-Oğuzlar ile Maverâünnehir arasında sınır olduğunu yazmıştır. X.-XI. yüzyıllarda Süt kent, Farab bölgesinde yer almaktaydı. Oğuz boyları topluluğu Sır Derya bölgesinde Farab ve Kendjil arasında yaşamışlardır. Kendjil bölgesi Arıs nehrinin orta kısmında yer alır. Bölgenin ana şehir merkezi Subakent idi (Baypakov 2006: 46).

Elde bulunan tarihî ve coğrafi kaynakları değerlendirdiğimizde Oğuzların Karatav eteğindeki Buguni, Sayan ile Arıs'tan Çimkent'e kadar uzanan bölgede yerleştiklerini görmekteyiz. Oğuzların güneydeki göç bölgeleri ise

Şevildir'den³ Alaköl Gölü'nün doğusuna kadar uzanmaktaydı.

X. yüzyılda Oğuzların bir kısmı Keles vadisinde, Angren ile Şırşık aralığında⁴, Şatkal Dağ etekleri ile Ogem kanyonlarında, Karluklar ve Türkçe konuşan diğer boylar ile birlikte yaşadılar. Oğuz boyları sadece Sır Derya'nın orta kısımlarında değil, aynı zamanda aşağı kısımlarında da yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Onların Cend, Janakent (Yenikent) ve Hora gibi şehirleri vardı (Baypakov 2006: 36).

Hazar Denizi'nin kuzeyinde Siyahkuh olarak adlandırılan dağ vardır. Hudud el-Alem'de Türk-Oğuz boy grubunun Siyahkuh'ta bulunduğu ilişkin bilgi mevcuttur (Galkina, 2003: 3-17). Siyahkuh'taki Oğuz boyları İdrisi'nin haritasında da gösterilmektedir. Bazı araştırmacılar Siyahkuh'u Mangışlak veya günümüzdeki Batı Kazakistan bölgesi olarak göstermektedirler. İstahri'nin haritası ve X. yüzyıldaki İbn Rüstem'in verdiği bilgilere göre Siyahkuh Mangışlak'ın yarı-çöl yerleşimindeki bir bölgenin adıdır; aynı zamanda Ustirt'in dik falez platosu da öyle adlandırılmıştır. X. yüzyılda Oğuzların batı sınırları Güney Yayık ile Aşağı İdil'e ulaşmıştır. Oğuz boyları daha sonra Irgiz boyunda, Mugaljar Dağı'nın eteklerine, Emba, Yayık, Aralsor'a göç etmişlerdir (Soçineniya Konstantina 1899: 157-159).

Hudud-el Alem'de Oğuz boylarının Hazar Denizi'ne, kuzeyde İdil'e kadar yerleştiği bildirilmiştir: "*Bölgenin doğusunun sınırları Guz Çölleri ve Maveraiinnehir Dağları ve güney (sınırları) bu (Guz) çölün bazı bölgeleridir*"(Materiali po İstorii 1939: 148). Diğer taraftan Hazar Denizi boyları ve İdil Nehri'nin aşağı kısmındaki

Oğuz yerleşimleri hakkındaki bilgiler İstahri ve İbn Havkal'ın coğrafya eserlerinde yer almaktadır (Al-İstahri 1939: 167-180).

Yukarıda bahsi geçen meseleden ortaya çıkan Oğuz Devleti'nin oluşumundan sonra onların bir kaç asır içinde tek bir devlet olarak yaşadıkları ve Sır Derya'nın orta ve aşağı kısımları ile Aral ve Hazar Denizi bölgelerinde oturdukları sonucudur. Sır Derya boyunda daha sonraları yani Oğuzlardan sonra Kazak Hanlığı kurulmuştur ve bu hanlık Oğuz boyları tarafından yapılmış olan bir çok şehri korumuştur. Bu bilgiler Oğuzların topraklarında Kazak Hanlığı'nın kurulduğu ve aralarında topraklara sahip olma açısından bir münasebetin var olduğu sonucuna götürmektedir. Bu Oğuz boyları Kazakistan topraklarında yaşamışlar ve sonra batıya göç etmişlerdir. Ancak bazı boylar bu bölgede kalmışlar ve bölgede ortaya çıkan diğer boylara dahil olarak onların kurdukları devletlerin içerisinde yer almışlardır. Nitekim bazı Oğuz boylarının isimleri Kazakistan'da bölge adı olarak günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Yine Sır Derya'nın kuzey kısmı, Aral Gölü ve Hazar Denizi arasında bulunan (Bregel 2003: 234) "Guz Vadisi"ndeki şehirler (Arkök, Akkurgan, Barçınlıkent, Özkent, Suğnak, Savran) XV.-XVI. yüzyıllarda Kazak ülkesinin siyasi ve ekonomik hayatında çok önemli rol oynamışlardır. Mesela Türkistan (Yessi, Yesi) şehri güney bölgesinin başkenti idi. Baştan beri Suğnak ve Kumkala gibi şehirler yol üzerinde ve kervan yollarının kesişme yollarında buldukları için ticaret merkezleri hizmetini yapmıştır ve yakın zamana kadar da önemlerini kaybetmemişlerdir.

Sonuç

Aral Gölü etrafında iskan eden Oğuzların bir kısmı Kıpçak boylarının baskısı ile Hazar Denizinden geçerek Kafkasya'ya, Doğu Avrupa'ya kadar gitmişler, bazıları ise İran topraklarından geçerek Anadolu'ya kadar göç etmişlerdir. Oğuzların bazıları Horasan Selçukluları, diğerleri de Deşt-i Kıpçak boyları ile birleşerek günümüzdeki Kazak Türklerinin oluşmasında derin izler bırakmıştır. Bu sebepten dolayı Türklerin anavatanı doğrudan Kazak bozkırları sayılmaktadır. Günümüzdeki Kazakistan bozkırlarında yaşayan ve sonradan devlet kuran Oğuz boylarının Kazak Hanlığı'nın oluşumuna da etkisi olduğuna dair bir şüphe yoktur. VIII-X yy. Oğuz Devleti'nin içine giren boylar ile günümüzdeki Kazak Türklerinin Üç Cüz'üne giren boylar etnik ve coğrafi anlamda iç içe yaşamışlardır.

Oğuzların menşeleri, tarihleri ve kültürlerinin araştırılması sadece Kazak Türklerinin değil bütün Türk boylarının meselesidir; zira Oğuzlar tüm Türklerin ortak tarihi kökleridir. Bu konunun araştırılması bizi bir çok Türk boylarının tarihi ile göç sebeplerinin, kültürel ilişkilerin ve etkisinin, bunun yanı sıra etnik yapılandırılmasındaki rolünü ortaya koyacaktır. Bugün maalesef Ortaçağdaki Oğuzların etnik yapıları ve devlet oluşumları hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz. Bu çalışmanın sonucunda elde ettiğimiz bilgiler bizi şu sonuçlara götürmektedir:

İlk olarak, Oğuzların etnik yapılarının ve tarihlerinin araştırılması sonucunda ulaşılan bilgilere göre onlar Türkmen, Kazak, Özbek, Karakalpak halkının atası olarak gösterilmişlerdir.

İkinci olarak, XI.-XIII. yüzyıllar-

da Kafkasya ve Yakın Doğu'ya geçmiş olan Oğuzların güney grubu Azerbaycan Türklerinin, Türkiye Türklerinin ve Gagavuzların etnogenezinde önemli rol oynamışlardır.

Üçüncü bir önemli mesele, Oğuzların Sır Derya Vadisi, Aral Gölü ile Hazar Denizi'nin kuzey kısımlarında Kazak Türklerinin etnik tarihlerinde büyük bir rol oynayarak Kazak Türklerinin Üç Cüz'üne giren Jalayır, Nayan, Jetiru (Yediru), Bayulı (Bayoğlu) boylarının çoğunun Türk etniğine dahil olduğu anlaşılmaktadır.

Böylelikle kültürel yapıtlar olarak değerlendirilen Oğuz bozkırlarında kurulan şehirler, diğer devletlerin, özellikle Kazak Hanlığı'nın ana bölgesini oluşturmuştur.

NOTLAR

- 1 Maşur Jusip Kopeyuly, *Kazak Şeceresi*. Araptyn Hadim Jazunan Bugini Jana Alipbiyge Tusirip Azirlegen – Sarsenbi Dauit. Almatı: Jalyn, 1993: 76
- 2 VIII yy. Moğolistan'ın batı bölgesinde Sekiz Oğuz olarak bilinmektedir. Sonradan Nayan'lar XI. – XII. yy. kendilerinin Nayan adını taşıyan Ulusluk Devletini kurarak Moğollara karşı savaşmışlardır. Cengiz Han'ın istilasına karşı durmadan şimdiki Kazakistan bölgesine göçmeye mecbur kalmıştır ve Kazakların Orta Cüz'üne mensup olmuşlardır (Kinayatuly, 1995: 26).
- 3 Çavuldur: Oğuzların bir boy adıdır. Günümüzde Güney Kazakistan'ın Otırar bölgesinde Şevildir yerleşkesi bulunmaktadır.
- 4 Günümüzde bu bölge Özbekistan'ın Taşkent etrafıdır, Taşkent ve Sır Derya vilayetlerine girmektedir.

KAYNAKLAR

- Agadjanov, S. G. *Oçerki İstorii Oguzov i Turkmen Sredniy Azii IX-XIII vv.* Aşabat: 1969.
- Al-İstahri, *Kniga Putey i Stran. Materialı po İstorii Turkmen i Turkmenii.* Tom 1, Moskova: Institut Vostokovedeniya, 1939.
- Akerov, T. *Drevniye Kirgızı i Velikaya Step (Po Sledam Drevnekirgızskih Tsvilizatiy, Bişkek: yy, 2005.*
- Amanjolov S. *Voprosy Dialektologii I İstorii Kazahskogo Yazıka.* Almaty: 1959, 59.

- Al-İstahri. İzvleçeniya iz "Kitab Mesalik al-Mamalik", *Material po İstorii Turkmen i Turkmenii*, Moskova-Leningrad: AN SSSR, 1939, I Tom: 167-180.
- Amar, A. *Mongolın Tovç tuuk*, Ulan Batur: 1989.
- Argınbayev, H., Mukanov, M., V. Vostrov. Kazak Şejiresi *Hakında*, Alma-Ata: Atamura, 2000.
- Artıkbayev Zh. O. Kogam jane Etnos (XVIII XVI-II. *Gasırdağı Kazak Kogamının Etnoalemettik Kurılımu*), Pavlodar: JeKO, 2004.
- Baypakov, K. M. "Oguzu, Turkmeni i Seldjuki v Gorodah Jetisu i Yujnogo Kazahstana", *Izvestiya NAN RK* 4 (2006): 35-61.
- Barthold, V. V. "Dvenatstat Lektsiy po İstorii Turetskih Narodov Sreyney Azii", *Soç.*, V (1968): 19-194.
- *Raboti po İstorii i Filologii Tyurskih i Mongolskih Narodov*, Moskova: 2002.
- *Kypçaki Soç.* Tom 5. Moskva: 1968, 550.
- Bregel, Yuri. *An Historical Atlas of Central Asia*. Leiden- Boston: Brill, 2003.
- Kazak Ru-Taypalarının Tarihi, XII Tom, Kanlı. Alma-Ata: 2008.
- Gabjalınov H. M., Omarbekov, T. O. "Kirispe", *Kazak Ru-Taypalarının Tarihi*, Cilt XII, Alma-Ata: Kanlı, 2008.
- Januzakov T., *Kazak Geografıyalık Atauları*, Almaty: Arıs, 2005: 255.
- Joldasbekov M., K. Sartkojulu. *Orhon Yeskertkişlerinin Tolık Atlası*. Astana: 2005.
- İstoriya Kazahstana. S Drevneyşih Vremyon do Naşih Dney v 5 Tomah. Tom 1. Almaty: 2010. 3015.
- Galkina E.S. *K Probleme Lokalizatsii Narodov Vostocnoy Evropı na Etničeskoj Karte Geografıf "Şkoli al-Djayhani"*. Uçoñıye Zapiski Tsentra Arabskih İssledovaniy İnstituta Vostokovedeniya RAN, Moskova, 2003.
- Gumilyov L.N. *V Poiskah Vmyşlennogo Tsarstva*, 1992.
- Kazakistan Tarihi Etnikalık Zertteulerde. IV Tom. Alma-Ata: 2009.
- Kazak Ru-Taypalarının Tarihi. Tabyn. Almaty: "Alaş" Tarihi-Zertteu Ortalygy, 2006. II Tom.
- Kazak Ru Taypalarının Tarihi*. Nayman. Almaty: "Alaş" Tarihi-Zertteu Ortalygy, 2008. X Tom, 1 Kitap. 2003
- Kıtay Jılnamalarındaki Kazak Tarihinin Derekeri* (Gılmi Jetekşisi – J. Mrzahanuh). Alma-Ata: 2006.
- Kinayatulu, Z. *Mongol Ustirtin Meken Etken Songı Turki Taypaları: IX-XII Gasır*. Astana: 2001.
- Kinayatuly Z, *Jılagan Jıldar Şeceresi*, Almaty, 1995.
- Kononov, A. N. "Vvedeniye k «Rodoslovnomu Turkmen". *Soçineniye Abuve Abu'l Gazi, Hana Hivinskogo*, Moskova- Leningrad: AN SSSR, 1958.
- Kumekov B., İstoriya Gosudarstvennih Obrazovaniy na Territorii Kazahstana, Almaty: Caspien, 1998.
- Mahmud Kaşgari, *Turik Tilinin Sözdigi: ("Divani lugat-at turik")*. Kazak Tiline Avdargan, Alğı Sözi men Galimi Tusinikterin Jazgan: A. Egeubay, Alma-Ata: HANT., 1998.
- Material po İstorii Turkmen i Turkmeni*. Moskova-Leningrad: AN SSSR, 1939, 1 Tom: 166-208.
- Margulan, Ə. *Ejelgi Jır, Anızdar*. Alma-Ata: 1985.
- Maşhur Jusip Kopeyuly, *Kazak Şeceresi*. Araptyn Hadim Jazuman Bugingi Jana Alipbiyge Tusirip Azirlegen – Sarsenbi Daut. Almaty: Jalyn, 1993.
- Reşidüddin. *Sbornik Letopisey*. Pervod. L. A. Hetagurova. I Tom, Kniga 1. Moskova-Leningrad: 1952.
- Samasıev, Z. i Drugiye. *Sokrovitsa Ustyurta i Mankıstav*. Alma-Ata: 2007.
- Sümer Faruk. Oğuzlara Ait Destanı Mahiyetde Eserler. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/995/12107.pdf>
- Soçineniye Konstantina Bogryanorodnogo "O Femah" i "O Narodah". Moskva: 1899. 139
- Tolstov, S.P. "Osnovniye Voprosı Drevney İstorii Sredney Azii". *Vestnik Drevney İstorii*, 1(2) (1938): 176-203.
- "Goroda Guzov (İstoriko-Etnograficheskie Etyudy)", *Sovetskaya Etnografiya* (3), (1947): 55-102.
- Togan Z.V., Umumi Türk Tarihine Giriş, <http://www.murataydin.org/turk-tarihine-giris.pdf>
- Undasınov, I. N. *İstoriya Kazahov i ih Predkov*. Moskova: 2002.
- Viktorova L.L. *K Voprosu o Naymanskoj Teorii Proishajdeniya Mongolskogo Literaturnogo Yazıka i Pis'mennosti. (XII-XIII) Uçoñıye Zapiski LGU. Yazyki Narodov Vostoka*. No 305, 1961. Seriya Vostokovedçeskih Nauk. Vıpusk 12. 149.
- "Zametki ob Etničeskom Sostave Tyurskih Plemion i Narodnostey i Svedeniya ob ih Çislennosti". *Jivaja Starina*. 1896, Vıpusk. III-IV.: 277-456.